'De voetstappen van den onsterfelijken Grijsaart': Janus *en zijn opvolgers (1787-1802)*

PIETER VAN WISSING

'Die een vet leven meend te kunnen aanleggen op het schryven van een weeklyks Blaadje, is zo ver van de weg af, als hy die een oproerig geschrift met zyn naam 'er voor, uitgeeft op hoop van de eer te genieten om als een Martelaar van Staat te sterven'. De samensteller annex schrijver van *De verzaamelaar*, uit wiens pen deze overtuiging vloeide, nam zijn eigen waarschuwing ter harte. Hij begon in 1785 geen nieuw blad, maar vulde zijn tijdschrift met roddel en achterklap, en zogenaamd met snippers die andere broodschrijvers lieten liggen.[1] Een vetpot was het niet, maar er zat wel brood in het redigeren van periodieken in een tijd die als mediacratie kan worden getypeerd. Tientallen bladen verschenen in de laatste twee decennia van de achttiende eeuw, voor een korte of langere tijd, algemeen-cultureel, wetenschappelijk, politiek of op andere deelgebieden, periodieken die nog maar nauwelijks in beeld zijn gebracht. Er was ruimte op de bladenmarkt voor nieuwe experimenten, zoals de schrijvers – met Petrus de Wacker van Zon voorop – van het innoverende politiek-literaire weekblad *Janus* in 1787 aantoonden. Andere minder oorspronkelijke geesten, zoals samenstellers van het type *De verzaamelaar* die zich ook als redactie wilden manifesteren, keken de kunst van het maken van periodieken bij anderen af.[2]

Was *Janus* een voorbeeld voor andere redacties? Voor alle duidelijkheid: *Janus* zelf was ook schatplichtig aan illustere voorgangers zoals Rabelais, Swift en Sterne, maar het blad behield een eigen identiteit. Waar het almaar uitdijende en weerbarstige terrein van het auteurs-, kopie- en databankrecht en aanpalende wet- en regelgeving nu een veelkleurig specialisme is geworden, moesten die rechten destijds voor tijdschriften nog geregeld worden. Er kon, misschien niet naar hartenlust, maar wel geplunderd worden, althans in het geval *Janus*. Sommige redacteurs konden zich over jatwerk verschrikkelijk opwinden, de tegenpartij zat er minder mee.

Het thema van dit lustrumnummer biedt de gelegenheid te demon-

streren of en hoe tussen 1787 en circa 1800 andere redacties op basis van de bladformule van het 'oerblad' *Janus* hun eigen politieke blad samenstelden in een snel veranderende samenleving. De navolgers riepen zichzelf soms tot 'wettelijke' opvolger uit! In het hierna volgende zal ik enkele van de vele politieke tijdschriften behandelen die *Janus* als voorbeeld namen, voorafgegaan door een korte behandeling van dat tijdschrift uit 1787.

JANUS 1787

Augustus 1787. Nog voordat de redactie van het satirische politiek-literaire weekblad *Janus* zijn geesteskind in het zelf gegraven graf te rusten legde, benoemde een concurrent zich al tot 'wettige' opvolger. Andere redacties deden het hem vanaf dat moment na. Zo gebruikten redacties vijftien jaar lang de *Janus*-formule. Wat was de aantrekkingskracht van het blad dat het zelf nog geen jaar volhield?

Janus verscheen in totaal 37 afleveringen tussen 1 januari en 20 augustus 1787. Onpartijdig maar politiek bepaald niet neutraal attaqueerde de redactie degenen die de gevestigde Oranje-orde (het stadhouderlijk stelsel) wilden handhaven, maar ook die patriotten die niet of nauwelijks in staat waren hun acties te coördineren. In honderden ironische en satirische berichten en advertenties leefde de redactie zich uit en hekelde en passant gevestigde bladen en namen. Een voorbeeld van de wijze waarop *Janus* zijn concurrenten op de bladenmarkt aanviel. Zo nam *Janus* regelmatig beurskoersen op, zoals in een nummer van juli 1787:

> Ten laste van de Plantagie *Neder-Rhijn*, onder directie van de Heeren *Copia, Copia, & Inplakka*, rijzen enorm in prijs, door de aangroeijing der Bijlaags Tontinen, daar een ieder dol naar is, en waar in het Comptoir zoo edelmoedig vrugtbaar is, dat alle de Bibliotheeken van Nederland staan uitgelegd te worden. De *Batavier*, onder Hijpotheecq der Papaverlanden, dito, dito. Ten Compt van *Jan den Kruijer* of den *Vliegenden Secretaris*, buiten bereik. *Klaas Momus*, tot zinkende Fondsen, – je weet wel waar, geconverteerd. – [3]

Naar de vorm zijn het beursnoteringen, maar de beursanalist *Janus* stelde de koers vast en dus het beoogde effect voor zijn concurrenten. Zo had de eerbiedwaardige *De post van den Neder-Rhijn* het gewaagd een bericht uit *Janus* over

te nemen en moest de redacteur Pieter 't Hoen als plagiateur te kijk worden gezet ('Copia, Copia, & Inplakka'). Daarbij kwam dat *De post* naast de reguliere afleveringen tientallen soms forse bijlagen begon uit te geven. In juni was de drieentwintigste (!) bijlage verschenen, terwijl niemand wist hoeveel er nog zouden volgen. Intussen groeide de omvang van het blad zó, dat de bibliotheken volgens *Janus* te weinig plankruimte hadden en moesten uitbreiden. *De batavier* kreeg de kwalificatie slaapverwekkend mee, want uit papaver werden onder meer slaapmiddelen vervaardigd. Christiaan Hespe, redacteur van *De politieke kruyer* en secretaris van de Amsterdamse sociëteit maakte in 1786 na een gevangenisstraf maandenlang een soort zegetocht door de Republiek, van hot naar haar vloog en dus veel afwezig was ('buiten bereik'). Maar het felste conflict vocht de *Janus*redactie uit met *De Haagsche correspondent*, waarvan Klaas Momus de schrijver was. Dat blad is volgens beursanalist *Janus* niet meer dan toiletpapier (vandaar 'zinkende Fondsen').

De belangrijkste figuur achter Janus was de eerder genoemde Petrus de Wacker van Zon (1758-1818) die als hoofdredacteur optrad. Hij zou na 1800 bekender worden als de romanschrijver Bruno Daalberg, die de redelijk succesvolle satire *Jan Perfect* (1817) publiceerde. Aan reputaties liet hij zich niets gelegen liggen. Of het nu om eerzame weekbladschrijvers, ijverige regenten of de stadhouderlijke familie ging, eenieder die niet bereid was om de vermolmde staatsrechtelijke en politieke structuur van de Republiek mede te veranderen kon op een even pittige als satirische behandeling in en van *Janus* rekenen. Naast De Wacker van Zon zullen Johannes Kinker en Willem Irhoven van Dam bijdragen hebben geleverd. Deze redactie stelde zich op het standpunt van een bekommerde burger die zich zorgen maakte over de teloorgang van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Door de hele *Janus* héén is vooral het stadhouderschap een steen des aanstoots, of beter de manier waarop de stadhouders die functie hadden uitgeoefend. *Janus* voerde hen in een grotesk groepsportret op als geile, zuipende, dobbelende en om zich heen meppende bedriegers, die eerder hun eigen belang dan het algemeen najoegen. Zo kon uit de beschrijving, voor wie het wilde zien, een beeld ontstaan van een land dat twee eeuwen lang was verkracht, gebruskeerd, geschoffeerd en uitgebuit. De redactie riep de lezer op om een gewapende actie tegen de zittende stadhouder, Willem V te beginnen en hem af te zetten. Het stadhouderlijk stelsel hoefde niet afgeschaft te worden, wel

gereviseerd, maar hoe precies was niet duidelijk. Voor dat alles was een sterke politieke (patriotse) leider nodig en de wil om voor veranderingen open te staan. Zo'n 'sterke man' vond *Janus* na een lange speurtocht echter niet in Nederland, terwijl zijn (patriotse) landgenoten au fond ook niet in staat bleken hun acties tegen de stadhouder te coördineren. Het doel was verder weg dan ooit.

Vele teksten in *Janus* zijn anno nu stilistisch van zo'n niveau dat herlezing een genot blijft. De wijze waarop de lokale en gewestelijke politieke vertegenwoordigers op de hak werden genomen, satire en ironie, en de schrijfstijl zal andere redacties tot voorbeeld hebben gestrekt. Je kunt ook zeggen: zij hielden de satire levend.

In augustus 1787 verschenen enkele nummers, die zinspeelden op het einde van het weekblad. Mogelijk hield dat verband met de naderende Pruisen die een maand later de restauratie van Oranje bewerkstelligden. Ook zal het besef dat de Republiek nog niet rijp was voor een politieke ommekeer in de besluitvorming hebben meegespeeld. De redactie bereidde een dramatisch afscheid voor, dat andere redacties perspectieven bood om in de geest van *Janus* door te gaan.

OPVOLGERS

Het satirische weekblad De *Nederlandsche spectator (met de bril)* (1786-1787) noemde zich in augustus 1787 de eerste opvolger van *Janus*. Van dit blad dat bij Jan Verlem te Amsterdam verscheen was de lutherse predikant Hendrik Bergh de schrijver. Nu zat Bergh in die jaren financieel aan de grond na zijn nachtelijke vertrek uit zijn laatste standplaats Doetinchem en de ziekte van zijn vrouw. Terug naar zijn Gelderse gemeente kon hij niet meer. Zijn situatie werd verergerd toen hij voor de schrijver werd gehouden van het controversiële weekblad De *post van 't nieuwe Jeruzalem* (1786). Hij leek politiek gedesoriënteerd en werd tot overmaat van ramp in *Janus* gehekeld als iemand die de weg kwijt was en getypeerd als een vleier van de democratische voormannen, de neven Van der Capellen. Met een schijn van authenticiteit eigende Bergh zich in zijn *Nederlandsche spectator* met een nepcodicil de geestelijke boedel van *Janus* toe:

MynHEER!
Ex-Officio zende ik u hierin een Extract uit de Testamentaire Dispositie van den, zo spoedig, tot aller braaven smerte, Overledenen en nu (zo wy vertrouwen) zaligen Janus, zo verre zyn zalige Dispositie UWEd. Persoon betreft, terwyl ik met bygevoegde rekening ben UDW-Dienaar
Rotterdam den CODICILLUS PRAKTIJK
3. *Sept.* 1787.

De lutherse patriotse predikant Hendrik Bergh voerde de redactie over *De Nederlandsche spectator met de bril*; gravure van A. Hulk naar een ontwerp van J.C Mertens (foto: Rijksmuseum Amsterdam)

Met deze brief aan Bergh van quasi-notaris Praktijk verwierf de redacteur van de *Nederlandsche spectator* de nalatenschap van *Janus*. Vanaf die tijd lardeerde Bergh berichten met stijlkenmerken uit *Janus*.[4] Nam hij wraak op *Janus*, die hem ooit had gehekeld?

Meer interessante navolgers zijn *Ismaël*, een periodiek die (met een interval) tussen juli 1788 en februari 1789 in twaalf nummers verscheen, en *Janus verrezen* (156 afleveringen tussen april 1795 en april 1798). Het eerstgenoemde blad wond er ook geen doekjes om:

Daar ik dan, als zijn [= *Janus*'] wettige navolger, schoon slechts, dit is ontwijffelbaar, met eenen ongelijken tred, de voetstappen van den onsterfelijken Grijsaart zal trachten te drukken, en hem, van verre, na te volgen, heb ik mij verstouwt, mij eenen naam toe te eigenen, die hem eenigermate in eigendom behoorde. – gelukkig zoo de tegenwoordige ISMAËL uit het graf van den gewezen JANUS, – als de jonge Phenix uit de asche van den ouden, moge oprijzen! Gelukkig, zoo zijn geest op mij moge rusten; – ik mij de naam moge waerdig maken van zijn Vriend geweest, – van zijn navolger te zijn![5]

Ismaël heeft duidelijk verschillende *Janus*-kenmerken overgenomen, zoals de opmaak van de titel, de rubrieken, berichten en sommige fabels. In de

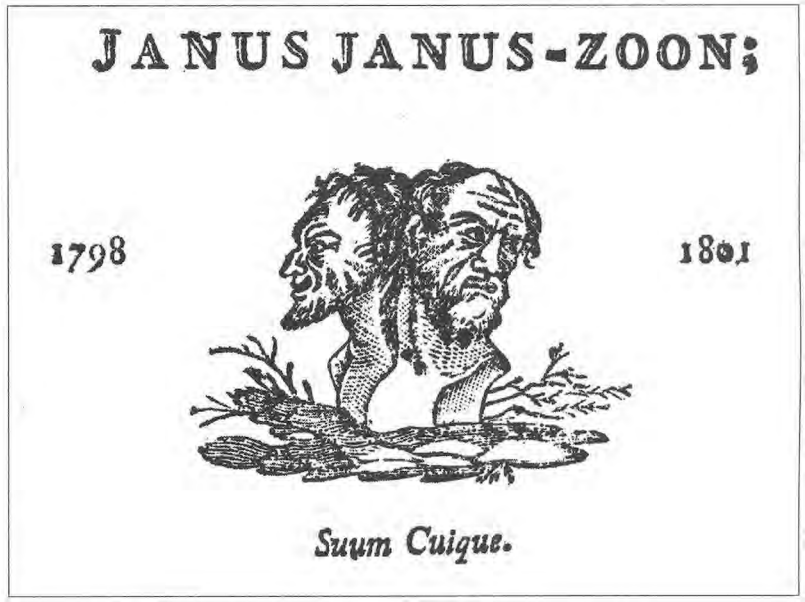
zogenoemde stoklijst, aan het eind van het eerste nummer, staan twee van de drie uitgevers genoemd die zich ook verantwoordelijk hielden voor de uitgave van *Janus*, de Leidse boekhandelaren Barend Onnekink en Jacobus Meerburg.[6] In dit openingsnummer werd een 'Rouwklage en bloemen, door Ismaël gestrooid op het graf van den onvergelijkelijken Janus' opgenomen. De redactie maakte in het derde nummer bekend via notaris Petrus Consuetudinaris een pak 'met wel vijfentwintig verschillende omslagen' als erfenis van de *Janus*-redactie te hebben gekregen. Een van de voorbeelden van navolging betrof een lijstje deelnemers aan een 'Hollandsch Congres', waarop dezelfde *speaking names* stonden die eerder in *Janus* hadden gestaan, zoals Jacobus Woordenboek en Ingenuus Coquilus, die respectievelijk staan voor Jacobus Kok, die tussen 1785 en 1789 het twaalfdelige *Vaderlandsch woordenboek* samenstelde, en de bekende advocaat-bankier Johannes Conradus de Cock.

De redactie van *Janus verrezen* bedacht een slaapmetafoor om het nieuwe blad als waardig opvolger van *Janus* te introduceren en de patriotse diaspora chronologisch te overspannen. Al zijn de politieke omstandigheden veranderd, de formule-*Janus* blijkt crises te kunnen weerstaan. De vorm lijkt een baken van continuïteit. Zo is het *Janus*-vignet in allerlei variaties gebruikt bij alle navolgers met het woord 'Janus' in de titel, en is de rubricering grotendeels overgenomen. Hierin was ook de belofte opgenomen, dat bij eventuele overgenomen berichten bronvermeldingen zullen gegeven worden, want het is fatsoenlijk als andere 'Nouvellisten' dat ook zouden doen. En dat gebeurt ook in een aantal gevallen. Johannes Kinker, die ook bijdragen voor *Janus* 1787 heeft geschreven, wordt gezien als de belangrijkste redacteur van *Janus verrezen*.[7] Onnekink is ook hier als uitgever vermeld, maar niet als eerste in de stoklijst. Dat gegeven zegt op zich niets; hij kan desondanks als belangrijkste uitgever van *Janus verrezen* gelden.

Vorm en inhoud komen zó overeen, dat je je kunt afvragen of bij *Ismaël* en *Janus verrezen* niet dezelfde redactie optrad als bij *Janus*. Zo werd bij de introductie van dit blad, waarvan op 7 april 1795 het eerste nummer verscheen, in de *Oprechte Haarlemse Courant* heel duidelijk verband gelegd tussen *Janus verrezen* en *Janus* uit 1787 en gebruikte de uitgever precies hetzelfde vignet.[8] Onmiddellijk na deze aankondiging liet De Wacker van Zon weten, 'dat hy aan deezen JANUS [= *Janus verrezen*, PvW] geen de minste deel nog meedewerking heeft', terwijl de 'Schryvers van Janus van 1787' enkele dagen later alle be-

trokkenheid bij zowel *Ismaël* als bij *Janus verrezen* ontkenden. Daarop stelden Meerburg en Onnekink in een reactie, dat er in het najaar van 1787 een 'conferentie' was gehouden met de schrijvers van *Janus* 1787, en 'dat zy [= de beide uitgevers, PvW] elk oogenblik kunnen aantoonen, dat de geschreeve copy en van *Janus* en van *Ismaël*, dezelvde is, en dus de *Ismaël* ook van die zelvde hand geschreven en door hun uitgegeeven is'. En wie de drie weekbladen doorleest kan de overeenkomsten in vorm en schrijfstijl nauwelijks ontgaan.[9]

De (onbekende) redacteur van *De domkop of nationaal volksboek* (augustus 1795-1796) noemde zich wel een 'vriend van *Janus*', maar veel na-aperij trof ik daarin toch niet aan. Dit radicale blad had zich ten doel gesteld de '87er' orangisten met naam en toenaam te veroordelen in de zogenoemde 'Monster-rol'. Dit blad werd ook bij Verlem te Amsterdam uitgegeven. Het auteurschap van *De domkop* ligt wat ingewikkelder, omdat schrijver beweerde ook *De Nederlandsche spectator met de bril* te hebben geschreven.[10] Dat zou dan de eerder vermelde geflipte predikant Bergh moeten zijn, die in zijn *Dom-*

Vignet van *Janus Janus-Zoon*, een van de bladen van de patriotse predikant Bernardus Bosch, verschenen tussen 1798 en 1901 (Foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

kop meer een eigen formule ontwikkelde dan hij in zijn *Nederlandse spectator* deed. Wie de auteur ook is, hij is in ieder geval geen vriend van Kinker. In een van de afleveringen trof ik namelijk de volgende advertentie aan: 'In de meeste oranje Boekwinkels is te bekomen het BOGGELJE of de belaggelyke Poëet. Zangspel in 3 bedryven *door de* erve KINKER'. Kinker had inderdaad een bult.[11] *De domkop* nam vooral de stijl in de zeetijdingen, de advertenties en andere berichten van *Janus* over.

JANUS' NAKROOST

Hoewel de bladen *Janus Janus-zoon* (1800-1801) en *De heer Janus Janus-zoon* (1801-1802) de idee van een patrilineaire relatie met *Janus* 1787 versterken was de genese van beide bladen minder rechtlijnig. Van het eerste blad verscheen op 10 juli 1800 het eerste nummer bij de Haagse uitgevers Sneyders en Van Tienen met de aan *Janus* 1787 ontleend motto en het titelvignet tussen de jaartallen 1798 en 1801. In de loop van de jaargang zouden motto en jaartallen omgedraaid worden, een 'aartig jok van RIDENS' volgens de redacteur.[12] Vanwege de verschijning van een gelijknamige (Delftse) concurrent werd de naam veranderd in *Den oude echten Janus*, met een andere uitgever: de Haagse boekhandelaar A. Rosmuller. De laatste nummers kwamen echter bij zijn stadsgenoten Sneyders en Meyer uit.

De belangrijkste schrijver van dit blad was de bekende predikant Bernardus Bosch, terwijl Pieter 't Hoen (bekend van *De post van den Neder-Rhijn*) en Pieter Philip Jurriaan Quint Ondaatje bijdragen hebben geleverd. Bosch was na een tumultueuze loopbaan als predikant broodschrijver geworden. Overigens wel een met een vaardige pen, die met zijn 'verkregen kundigheden eenig geld van u my eigen [wil] maken'. Hij verwachtte dat *Janus Janus-zoon* hem na 'één Jaartje' een zoet winstje zou opleveren. Wat de vorm betrof leunde Bosch' blad op *Janus* 1787, gezien de advertenties en berichten. Inhoudelijk had Bosch vooral oog voor de grote werkloosheid onder de patriotten. Veel baantjes, verweet hij het Staatsbewind, gingen naar voormalige orangisten ten koste van de patriotten, een observatie waaraan *De domkop* aflevering na aflevering besteedde. In mei 1801 ging de redactie *Janus Janus-zoon* over naar het weekblad *De domoor-reviseur*. Maar na drie nummers met een debat over de herziening van de staatsregeling hield dat blad in mei 1801 op te bestaan. Bosch was inmiddels al weer een nieuw blad begonnen, *De heer Janus*

Janus-zoon, waarvan het eerste nummer op 30 april 1801 het licht zag. Hij beschouwde zijn nieuwe blad als opvolger van *Janus verrezen*, dat in 1798 was gestopt, maar refereerde duidelijk aan *Janus Janus-zoon*:

> Wanneer gy dan nu de Heer Jamus [sic] Janus Zoon ziet, denkt dan, dat het dezelfde Janus is, die tot heden tegen u heeft gesproken, en die een echte Zoon is van den ouden Janus, welke de 2den April 1798 onder u is ingeslapen.[13]

Het was één van de bladen die alleen al door de naamgeving een directe afstammeling van *Janus* 1787 pretendeerde te zijn. In *De heer Janus Janus-zoon* liet Bosch als spectator Janus zijn fictieve echtgenote Agatha als een soort orangistische spectatrice optreden. Zo fungeerde zij tevens als diplomatieke speelbal en politiek mik- en richtpunt. Toen Bosch twee leden van het Staatsbewind hekelde werd de persvrijheid via Jacques La Pierre, de Agent van Inwendige Politie, beteugeld. Bosch werd gedaagd, en uit de rechtszaak die hieruit volgde bleek dat het blad een behoorlijk debiet kende. Wel moest hij voortaan zijn kopij vóór publicatie aan La Pierre voorleggen. Dat was niet genoeg; in zijn ridicule obsessie liet La Pierre de ene na de andere pers sluiten. In juni 1802 moesten ook de persen van La Fallée het ontgelden waar *De heer Janus Januszoon* werd gedrukt. Daarmee kwam een einde aan *De heer Janus Januszoon*.

In dit blad had Bosch een aantal berichten letterlijk uit *Janus* 1787 overgenomen, zoals de advertentie waarin een Maastrichtse boekverkoper nagelaten werk aanbood, en waarvan ik hier alleen het begin citeer:

> J. DUFOUR, Marchand Libraire te *Maastricht*, debiteert thans met veel succes de nagelatene Werken van Madame *la Marquise de l'Hermite*, geboren *Comtesse de Chasse Corbeau*, in 12 Deeltjens in Duodecimo, behelzende de navolgende Werken

waarop een korte opgave van de inhoud van elk der de delen volgde. Deze advertentie betrof een zekere mevrouw Cluisenaer geboren Craeyvanger, die tot de zeer vrome kring rond de Utrechtse orthodoxe hoogleraar Gisbert Bonnet zou hebben behoord. Daarop zou de trits 'l 'Hermite', 'châsse' en 'corbeau' kunnen wijzen. In die tijd was zij zeker bekend, want dergelijke

toespelingen op haar kennelijk frivole leven kwamen tussen 1783 en 1802 in meer bladen voor. Voor ons blijkt het moeilijk haar handel en wandel precies te achterhalen.[15]

BIJ WIJZE VAN CONCLUSIE

Het weekblad *Janus* was na de verschijning in 1787 een innoverend en een wellicht wenkend perspectief voor andere redacties. De 'bladformule' van *Janus*, de combinatie van korte, felle en vooral hekelende berichten en een superieure schrijfstijl, viel op tussen de politieke bladen waarin veelal lange berichten met officiële documenten werden afgewisseld. Slechts één keer nam de redactie van *Janus* openlijk afstand van één van die navolgers, namelijk van *Janus verrezen*. Sommige leden van de oorspronkelijke *Janus*redactie hebben later wel voor andere bladen geschreven, maar in deze samenstelling was het een unieke samenwerking. Andere redacties zochten gedurende de laatste decennia van de achttiende eeuw naar adequate vormen voor hun eigen politieke boodschap. Een conclusie is dat de bladformule van *Janus* uit 1787 jarenlang voor die redacties richtsnoer was. Ook dat maakt van *Janus* een bijzonder blad, dat door een versnipperd justitieel apparaat tamelijk vrij kon schrijven.

Het feit dat de naam Janus in verschillende tijdschrifttitels ná 1787 voorkwam en allerlei berichten werden overgenomen of bewerkt suggereert dat de 'familie Janus' vijftien jaar lang een baken van continuïteit was. Dat is niet zo. De redacties ná *Janus* bestonden veelal uit andere schrijvers dan de medewerkers van de oorspronkelijke *Janus*redactie. En anders dan *Janus* haalde die redacties minder fel uit naar concurrenten. Maar de politiek-staatsrechtelijke omstandigheden waren totaal verschillend van die uit 1787. Nieuwe redacties hadden – meer dan de *Janus*redactie – te maken met snel politiek wisselende omstandigheden en een ongekende persbreidel tegen 1800. Om die reden alleen al moesten zij, méér dan hun voorgangers in 1787, hun pen in bedwang houden om in een persvijandig klimaat niet helemaal monddood te worden gemaakt.

·> PIETER VAN WISSING *is literair-historicus en archivaris bij het Gelders Archief. Hij promoveerde in 2003 te Nijmegen op een onderzoek naar het weekblad* Janus.

1. *De verzaamelaar; vervattende dertig vaderlandsche vertoogen*, Amsterdam 1785, 20.

2. Zie het lijstje opvolgers en voortzettingen in P.W. van Wissing, *Stokebrand* Janus *1787; opkomst en ondergang van een achttiende-eeuws satirisch politiek-literair weekblad*, proefschrift Nijmegen 2003, 305 en idem, '*Janus*: een mediatiek politiek-literair experiment in 1787', in: TS·>14 (2003), 29-42. Ik neem de vrijheid een aanvulling op mijn proefschrift te geven. In bijlage 1 heb ik een 'Overzicht van de politieke tijdschriften verschenen tussen 1781-1787' gegeven op basis van mij toen (per 1 oktober 2002) bekende gegevens. In de toelichting (p. 333-334) schreef ik dat mij geen exemplaren van *De verzaamelaar* bekend was. Na de verschijning van mijn proefschrift heeft de UB Groningen gelukkig haar exemplaar beschreven (signatuur VH 'BE 4 31) en toegankelijk gemaakt, zodat ten minste een exemplaar van dit blad geraadpleegd kan worden. Waarvoor dank.

3. *Janus* (1787), aflevering 30 (16 juli 1787), 203.

4. Zie *Stokebrand* Janus, 303-304; *De Nederlandsche spectator met de bril*, afl. 59 (circa 8 september 1786), 54; over Bergh: Pieter van Wissing, 'Hendrik Bergh 1747-1792, predikant en vrijkorporist', in: J.A.E. Kuys, R.M. Kemperink, E. Pelzers en P.W. van Wissing, *Biografisch Woordenboek Gelderland*, deel 2, Hilversum 2000, 17-20.

5. *Ismaël* (1788), aflevering 1 (28 juli 1788), 5.

6. Zij doen zich als zodanig voor in een advertentie in de *Hollandsche historische courant* van 3 juli 1795, waarin zij een nadruk van *Janus* 1787 aankondigen.

7. A. Hanou, 'De literator als politiek commentator. Het geval: *Janus* (1787)', in: dez., *Nederlandse litersatuur van de Verlichting* (1670-1830), Nijmegen 2002, 143-185 en dez., 'Iets over de auteur(s) van de *Janus* (1787) en de *Janus verrezen* (1795-1798) – deel 1', in: *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 14/2 (1991), 47-56 en 'deel 2", in: *idem* 14/3 (1991), 71-82.

8. *Oprechte Haarlemsche courant* van 7 april 1795 en de *Hollandsche historische courant* van 3 juli 1795.

9. *Oprechte Haarlemse Courant* van van 2 april 1795; zie hierover ook *Stokebrand* Janus *1787*, hoofdstuk 8.

10. *De domkop of nationaal volksboek* I/1 (ongedateerd, maar circa maart 1795), 3.

11. *De domkop*, aflevering 25 (ongedateerd, maar circa juli 1795), 216.

12. *Janus Janus-zoon nu Janus*, voorrede deel II; zie ook: *Stokebrand* Janus *1787*, 511 noot 93.

13. *De heer Janus Janus-zoon*, deel I, afl. 1 (30 april 1801), 3.

14. *De heer politieke blixem*, deel I, afl. 19 (7 september 1801), 168.

15. *Janus* (1787), aflevering 6 (5 februari 1787), 23-24 en *De heer Janus Janus-zoon*, deel 1, aflevering 37 (7 januari 1802), 303; zie ook Van Vliet die 'Madame la Marquise' niet kon plaatsen: Rietje van Vliet, 'Fopcatalogi en spookbibliotheken', in: *De boekenwereld* 22 (2005-2006), 143-156, aldaar 156 noot 24; hierover *Stokebrand* Janus, 115-116.